Amsterdam University Press
TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSE TAAL- EN LETTERKUNDE 142.1 (2026) 73-76
HTTPS://DOI.ORG/10.5117/TNTL2026.1.004.HUBE

BOEKBESPREKING

De farce van de zuivering

Willem Huberts
Onafhankelijk onderzoeker
willemhuberts@gmail.com

Ted Laros, *Literaire rechtspraak. De zuivering van het literaire veld in Nederland, 1945-1952*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2025. 192 blz. ISBN: 9789463721691. € 20,00

Nederlandse schrijvers die zich tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden aangemeld bij de nationaalsocialistische en antisemitische Kultuurkamer, waren 'fout'. Zij waren gezwicht voor de nazi-bezetter en zijn Nederlandse handlangers, zo was de gedachte, en zij hadden meegewerkt aan de geestelijke onderwerping van het Nederlandse volk aan de abjecte doeleinden van het Duitse nationaalsocialisme. Al voor het einde van de oorlog werd in overheids- en in literaire kringen nagedacht hoe er na de oorlog met deze schrijvers zou moeten worden omgegaan. De *communis opinio* was dat de Nederlandse literatuur zou moeten worden gezuiverd: 'foute' schrijvers dienden te worden bestraft voor hun minderwaardige gedrag.

In 1981 publiceerde dr. N.K.C.A. in 't Veld de studie *De ereraden voor de kunst en de zuivering van de kunstenaars* waarin voor de eerste keer aandacht werd besteed aan de naoorlogse zuivering. Beschreef die studie alle vijf ereraden (voor architectuur, beeldende kunsten, letterkunde, muziek, toneel/ballet/amusementskunst), Ted Laros werpt het licht uitsluitend op de Ereraad voor de Letterkunde. Zijn boek beschrijft nauwgezet hoe de zuivering van deze groep kunstenaars verliep. De vraag is gerechtvaardigd: wat brengt Laros voor nieuwe inzichten?

In de Inleiding schetst Laros het theoretisch kader waarbinnen hij zijn onderzoek heeft verricht. Hij onderscheidt de drie verschillende perspectieven van waaruit de zuivering kan worden bezien: politiek- en rechtswetenschappelijk, algemeen historisch en literatuurhistorisch. De invalshoek van zijn boek is de autonomie van het literaire veld. Laros kiest ervoor om in zijn boek te onderzoeken hoe het streven tot herstel van de vooroorlogse autonomie van het literaire veld de naoorlogse zuivering heeft bepaald. Hij doet dit op basis

© Willem Huberts

van het gegeven dat de Nederlandse literatuur voor 1940 een hoge mate van autonomie bezat en dat deze autonomie vrijwel geheel verdween als gevolg van de politieke en militaire macht van de nazi-bezetter tijdens de jaren 40-45. Zijn onderzoek wil een antwoord geven op de vraag in hoeverre de naoorlogse zuivering heeft bijgedragen aan de wederopbouw van een autonoom literair veld in Nederland. Interessant aan zijn studie is de vergelijking die hij maakt met de zuivering in Frankrijk en België. Hierbij maakt Laros gebruik van het concept 'verantwoordelijkheid', doelend op de rechten en plichten die een schrijver bezit. Dit concept kent een objectieve kant (de tekst) en een subjectieve (de intentie). Deze intentie vormt het morele (of subjectieve) element van het gedrag van de auteur die gezuiverd dient te worden. In Frankrijk bleek dat tijdens literaire rechtszaken de verantwoordelijkheid van de auteur oscilleert tussen objectiviteit en subjectiviteit, terwijl in Nederland de objectieve verantwoordelijkheid de boventoon heeft gevoerd. Dat hierdoor in Nederland de intentie van de auteur grotendeels buiten beeld bleef, is een belangrijk aspect geweest van de Nederlandse literaire zuivering.

De auteur schetst vervolgens hoe het literaire veld er in de jaren 40-45 uitzag. Daarbij richt hij zijn blik op nationaalsocialistische instanties als de Kultuurkamer, op het verzet hiertegen en tot slot op de voorbereidingen van de zuivering. Het is ongetwijfeld interessant om biografica te lezen over lieden als dr. Tobie Goedewaagen (president van de Kultuurkamer en secretaris-generaal van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten), over prof. dr. Jan van Dam (secretaris-generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming) en over dr. Jo van Ham (hoofd van de Afdeeling Boekwezen), over de inrichting van het Duitse *Reichskommissariat* en over het Letterengilde – maar al die informatie is bekend en te vinden in reeds lang geleden verschenen studies. Dit had Laros beknopter kunnen doen. Ernstiger acht ik het gemis aan informatie over de Nederlandse letteren in haar volle breedte. Wie waren de literaire uitgevers in de jaren 40-45? Waarom waren zij geen onderwerp van de zuivering? Welke auteurs meldden zich bij de Kultuurkamer? Wat waren hun motieven en intenties? In welke mate beïnvloedde de bezetter na mei 1940 de houding van de Nederlandse overheid jegens de letteren, in vergelijking met de jaren ervoor? In hoeverre beïnvloedden deze zaken de zuivering? De lezer kan er slechts naar gissen.

Bij de behandeling van de wederwaardigheden van de Ereraad voor de Letterkunde valt op dat een substantieel deel van de archieven van de Ereraad (en trouwens ook van de Centrale Ereraad – waarover later) verloren is gegaan bij een brand. Laros merkt laconiek op: 'Toch kan men op basis van de bronnen die bewaard zijn gebleven tot een adequate analyse komen […]'. Waaróm hij dat vindt en hóe hij dat gedaan heeft, blijft onduidelijk. Iets meer

toelichting op dit toch relevante punt had me wenselijk geleken. Wanneer Laros de criteria behandelt die de Ereraad aanlegde bij zijn beoordeling van een 'foute' schrijver, blijkt dat de hierboven aangegeven verantwoordelijkheid van een schrijver werd gezien tegen de achtergrond van universele waarden als geestelijke vrijheid, een gezonde Nederlandse literatuur en de waardigheid van de Nederlandse letterkunde. De Ereraad heeft nimmer in ogenschouw genomen dat schrijvers die de nationaalsocialistische idealen omarmden, een diametraal tegenovergesteld wereldbeeld koesterden. Dat komt omdat de Ereraad zich nooit heeft gebogen over de intenties van 'foute' schrijvers. Schrijnend duidelijk wordt dit bij het oordeel van de Ereraad over dr. Tobie Goedewaagen: 'ongeacht uit welke overwegingen betrokkenen tot hun gewraakte handelingen zijn gekomen'. De Ereraad heeft structureel auteurs groepsgewijs veroordeeld, heeft nooit schrijvers in persoon gehoord, noch hoor en wederhoor toegepast, iets dat toch behoort tot de basis van iedere rechtspraak. Laros had deze schokkende punten scherper kunnen behandelen. De autonome positie van de Nederlandse literatuur, waar Laros terecht op wijst en die in sterke mate bepalend is geweest voor het handelen van de Ereraad, speelde geen rol in de ideologische opvattingen van 'foute' schrijvers. Zij hadden een ander wereldbeeld dat haaks stond op de universele waarden van de Ereraad.

Ruime aandacht geeft Laros aan de Actie Rechtsherstel, een poging om de zuivering van haar scherpe kantjes te ontdoen. De Ereraad opereerde de eerste maanden van zijn activiteiten zonder enig wettig kader. Dit veranderde pas nadat op 25 april 1946 de Wet Zuivering Kunstenaars in werking trad. De Actie Rechtsherstel was er inderdaad in geslaagd deze wet te doen wijzigen in haar voordeel. Laros beschrijft minutieus hoe dit in zijn werk ging.

Er stond voor gezuiverde auteurs een beroepsweg open: de Centrale Ereraad voor de Kunst. Laros heeft onderzocht hoe deze Centrale Ereraad invulling gaf aan de zuivering op inhoudelijk en op processueel niveau. Hierbij bleek opnieuw het concept van de verantwoordelijkheid essentieel. Laros stuitte op een soortgelijk probleem als bij de Ereraad: geen enkele van de notulen van de Centrale Ereraad is overgeleverd. Via een ingenieuze reconstructie van hetgeen wél is overgeleverd, analyseert Laros vervolgens het werk van de Centrale Ereraad. Oordeelde de Ereraad voornamelijk vanuit de beroepsethiek van de schrijver, de Centrale Ereraad oordeelde primair vanuit een rechtsfilosofische invalshoek. Dit verklaart dat veel oordelen van de Ereraad ongedaan werden gemaakt door de Centrale Ereraad, hetgeen nogal wat maatschappelijke onrust teweegbracht. Laros geeft deze ontwikkeling inzichtelijk weer.

De conclusies die Laros aan het eind van zijn studie trekt, zijn even eenduidig als instructief: de zuivering van het letterkundige veld in Nederland was in zeer hoge mate een interne aangelegenheid van dat veld. Ook de normatieve

criteria werden aangeleverd door dat veld zelf. De naoorlogse zuivering van de Nederlandse literatuur is bij uitstek een rechtspraak geweest van overwinnaars over overwonnenen. Hoewel de discrepantie tussen het werk van de Ereraad en dat van de Centrale Ereraad tot de nodige maatschappelijke commotie leidde, kan zij ook worden beschouwd als een gevolg van de voortgang des tijds: in de jaren na 1945 verliep de zuivering, het gewone leven hernam zijn loop. Laros' slotsom luidt dat de letterkundige zuivering in weinig opzichten geslaagd kan worden genoemd – eenzelfde oordeel als In 't Veld in 1981 al velde. Dit oordeel vind ik te lankmoedig, wanneer men in ogenschouw neemt dat de Ereraad de aangeklaagden niet op de hoogte stelde van het feit dat ze aangeklaagd waren, dat de uiteindelijke veroordelingen niet gepubliceerd werden zodat veroordeelden niet binnen de gestelde termijn van zes weken in beroep konden gaan, dat vrijwel geen enkele van de veroordeelden wist dat men veroordeeld was, dat nooit hoor en wederhoor werd toegepast, dat geen enkele schrijver individueel werd gehoord (de Ereraad veroordeelde slechts groepen schrijvers) en dat geen enkele aandacht uitging naar de motieven der aangeklaagden. Deze schertsrechtspraak had Laros naar mijn mening krachtiger dienen te veroordelen. De theoretische verbreding die Laros aanbrengt vergeleken met In 't Veld vergroot het inzicht – en dat is winst te noemen.

Methodologisch is er het een en ander aan te merken op Laros' studie. Naast zijn al te gemakkelijke voorbijgaan aan het probleem van missend bronmateriaal bij de Ereraad, is er zijn gebruik van de vijfdelige reeks boeken over de collaboratie van Nederlandse auteurs van de journalist Adriaan Venema. Laros gebruikt dit werk als bron en dat acht ik ongewenst bij een wetenschappelijke publicatie als de onderhavige. In het verleden is genoegzaam aangetoond (Theo Bijvoet, Frank van den Bogaard, Tom van Deel, Rob Delvigne, Sjoerd van Faassen, Marcel Janssens, Martien J.G. de Jong, Harry G.M. Prick, schrijver dezes) dat subjectieve vooringenomenheid karakteristiek voor de inhoud is, dat deze boeken vele fouten bevatten en dat ze zich kenmerken door methodologische gebreken (plagiaat, verdraaiingen, vervalsingen, ongefundeerde oordelen) en meestal afwezige (en voor het overige niet te verifiëren) bronnen. Laros is een andere mening toegedaan, die hij baseert op het gegeven dat ook anderen dan hijzelf (Jacqueline Bel, Hugo Brems) Venema's werk hebben gebruikt. Een zwaktebod, want gebaseerd op het autoriteitsargument. Laros' gebruik van Venema's merkwaardige boeken doet afbreuk aan de waarde van zijn studie, en dat is jammer, want met *Literaire rechtspraak* heeft Laros – afgezien van enkele genoemde zwakten – een boek geschreven dat zonder meer een helder beeld geeft van hoe de literaire zuivering in Nederland plaatsgevonden heeft en dat een verrijking is van eerder gepubliceerd onderzoek over dezelfde materie.